

ТМГ. XXXVII	Бр. 3	Стр. 1303-1319	Ниш	јул - септембар	2013.
-------------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 502.131.1:338.2(497.16)

Прегледни рад

Примљено: 14. 02. 2012.

Ревидирана верзија: 06. 12. 2012.

Одобрено за штампу: 02. 09. 2013.

Никола Фабрис

Универзитет у Београду

Економски факултет

Београд

КОНЦЕПЦИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И ЕКОЛОГИЈА: ПРИМЕР ЦРНЕ ГОРЕ

Апстракт

Последњих пар деценија појам одрживог развоја добија све више на интересовању. Растућем интересовању за овај концепт су допринели изазови са којима се суочава савремени свет попут: глобалног загревања, смањења озонског омотача, све чешће појаве природних катастрофа (цунами, урагани, земљотреси, поплаве и др.), све већи степен загађења животне средине, али и растућа свест о значају очувања животне средине. Концепт одрживог развоја укључује три елемента: економски, социјални и еколошки.

У раду се посебно анализира примена еколошке компоненте концепције одрживог развоја у Црној Гори. Истиче се да, иако је Црна Гора прогласила себе за еколошку државу, да се концепт одрживог развоја примењује више декларативно. Стога се у раду дају и конкретне препоруке како промовисати концепт одрживог развоја у Црној Гори.

Кључне речи: екологија, одржив развој, економска политика, животна средина, Црна Гора

CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECOLOGY: CASE OF MONTENEGRO

Abstract

In recent decades, there has been a growing interest for the concept of sustainable development. The interest for this concept was spurred by challenges facing the modern world, such as global warming, the ozone layer depletion, frequent natural disasters (tsunamis, hurricanes, earthquakes, floods, and the like), and increased environmental pollution, but also a growing awareness of the importance of environmental protection. The concept of sustainable development includes three elements: eco-

Fnikola@eunet.rs

conomic, social, and environmental element.

This paper specifically addresses the implementation of the environmental component of sustainable development in Montenegro. The emphasized fact is that, although Montenegro declared itself an ecological state, the concept of sustainable development is applied more or less on paper only. Therefore, the paper offers concrete recommendations for promoting the concept of sustainable development in Montenegro.

Key Words: ecology, sustainable development, economic policy, environment, Montenegro

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Концепту одрживог развоја данас припада централно место у разматрању дугорочне перспективе, развоја и опстанка човечанства. Одрживи развој се најчешће доводи у везу са заштитом животне средине, планирањем друштвеног развоја, социјалним, еколошким, економским, па и политичким питањима. Концепт одрживог развоја представља нову развојну парадигму, нову стратегију и филозофију друштвеног развоја. Савремени свет је већ увелико суочен са заједничком одговорношћу и нужношћу да свој развој усклади с потребама људи и природе и са свешћу да се Земља мора сачувати, како за садашњу генерацију, тако и за будуће генерације (Национална стратегија одрживог развоја Србије 2008, стр. 2). Може се констатовати да одрживи развој представља тежњу да се створи бољи свет балансирајући социјалне, економске и факторе заштите животне средине.

Концепција одрживог развоја значи одговорност за будуће генерације и у питању је стратегија која добија све већу популарност на глобалном нивоу. Тако је још средином седамдесетих година Солоу (Solow, 1974) истакао захтев за међугенерациском равноправношћу уживања природних добара у складу са теоријом моралне правде.¹ Ипак, постоје бројне интересне групе (лобији) који у овој концепцији виде опасност за смањење својих профита и стога јој се жестоко опиру. На другој страни постоје бројне међународне организације попут УН, невладиних организација и различитих покрета који настоје да што више афирмишу принципе одрживог развоја. У овом сукобу интереса још увек нема победника, иако благу превагу имају заговорници одрживог развоја.

¹ Солоу је истакао да свака генерација мора имати подједнако право на „убирање“ користи од природе и да се само концепција привредног развоја која то омогућава у току неограниченог периода времена може сматрати одрживом.

Заштита природе у Црној Гори вуче своје корене из 1878. године, када је на подручју Биоградске горе настао „Књажев забран“ (заштићено подручје), као прво такве врсте у Европи. Ово се догодило само четири године после проглашења Јелоустона за први национални парк у свету. Значајни природни потенцијали и свест о обавези њиховог очувања били су основни мотиви доношења декларације о Црној Гори као еколошкој држави, која је требало да представља прекретницу у еколошкој одрживости Црне Горе. Скупштина Црне Горе је овом декларацијом (1991. године) дефинисала као статешко опредељење да се даљи развој Црне Горе одвија у складу са принципима одрживог развоја. Ово опредељење је нашло своје место и у Уставу из 1992. године у којем се констатује да је Црна Гора „демократска, социјална и еколошка држава“. Слично опередељење је дато и у новом Уставу из 2007. године, а у преамбули Устава стоји да је држава задужена „за очување природе, здраве животне средине, одрживог и уравнотеженог развоја уз успостаљање социјалне правде“.

Данас, две деценије касније, стиче се утисак да је недовољно урађено на све три компоненте одрживог развоја, односно као што се истиче у студији Црногорске академије наука и умјетности (2010, стр. 35):

„усвајање овог документа није произвело жељене резултате с обзиром на то да је дошло у вријеме *еколошког умора* и нове комплексне политичко-економске и регионално-безбиједносне ситуације у тадашњој Југославији.“

Ове оцене можда најбоље потврђује Индекс конкурентности туризма и путовања („The Travel and Tourism Competitiveness Index“) Светског економског форума. У следећој табели је дат извод из овог индекса за изабране области за Црну Гору, односно рангирање Црне Горе.

Табела 1. Рангирање Црне Горе према изабраним компонентама Индекса конкурентности туризма и путовања

Table 1. Ranking of Montenegro according to selected components of the Travel and Tourism Competitiveness Index

Област	Ранг Црне Горе
Квалитет животне средине	28
Еколошка одрживост	45
Ратификација међународних конвенција	94
Угрожене врсте	67
Квалитет регулативе која се односи на животну средину	58
Примена регулативе која се односи на животну средину	56

Извор: World Economic Forum. (2011). *The travel and tourism competitiveness report 2011: beyond the downturn*. Geneva: WEF.

Уколико погледамо рангирање, можемо закључити да ови параметри вероватно одговарају нивоу развијености Црне Горе, али свакако су далеко од параметара које би требало да има „еколошка држава“.

Овај рад полази од претпоставке да дугорочно посматрано одрживи развој не сме имати алтернативу. Циљ рада је анализа еколошке одрживости у Црној Гори, као интегралног дела концепције одрживог развоја. Појам еколошке одрживости ће се базирати на дефиницији Хариса (Harris, 2001, стр. 19), који истиче да еколошка одрживост подразумева спречавање прекомерне експлоатације одрживих ресурса или исцрпљивање необновљивих ресурса, уз очување биодиверзитета, здраве атмосфере и еко-система.

Рад се састоји од два дела. У првом делу се дефинише појам одрживог развоја, његов значај и анализира се међуповезаност његове три кључне компоненте: економске, еколошке и социјалне. У другом делу рада аутор се фокусира на еколошку компоненту ове концепције у Црној Гори и даје препоруке за унапређење стања.

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

На почетку XXI века проблем одрживог развоја је широко прихваћен, како од стране научника, политичких лидера, тако и од стране обичних грађана. У документу ММФ-а (2002, стр. 5) се истиче да је постизање одрживог развоја – комбинација економског развоја, социјалног развоја и заштите окружења – кључни изазов са којим се суочава међународна заједница.

Идеја одрживог развоја није нова и први корени ове концепције се налазе код Томаса Малтуса, почетком XIX века. Он је истакао да постоји несразмера између раста становништва, које се повећава по геометријској прогресији, и раста ресурса, који се повећавају по аритметичкој прогресији (Јакшић, 1999, стр. 113). Током времена, како је економски развој наносио све већу штету животној средини, концепција одрживог развоја се проширује и са еколошком компонентом. Ипак, своје савремене корене ова концепција „вуче“ од краја шездесетих година и новог мандата IUCN-а (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) 1969. године, односно од конференције Уједињених нација о хуманом развоју, одржаној у Штокхолму, 1972. године.²

У промоцији одрживог развоја нарочито су активне Уједињене нације, а по значају се посебно истичу конференција УН о окружењу и развоју одржана у Рију 1992. године и Светски самит УН о

² Већи део двадесетог века је био посвећен дебатама о томе како постићи бржи економски развој и који модел развоја применити, тако да су питања заштите окружења у великој мери била занемарена.

одрживом развоју одржан 2002. године у Јоханесбургу. У међувремену је донет и велики број међународних докумената и споразума, који настоје да дају свој допринос одрживом развоју, попут Кјото споразума, Миленијумских циљева УН и др. У почетку се појам одрживог развоја користио да сугерише да је могуће остварити економски раст и индустријализацију без наношења штете животној средини.

Иако у литератури можемо наћи велики број дефиниција одрживог развоја, данас се сматра општеприхваћеном дефиниција Светске комисије за животну средину и развој, Уједињених нација. Према овој дефиницији (Светска комисија за животну средину и развој, 1987, стр. 3) концепт одрживог развоја подразумева:

„балансирање економских, социјалних и еколошких захтева како би се осигурало задовољавање потреба садашње генерације, без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе“.

Иако се под одрживим развојем најчешће подразумева развој који је одржив са еколошког становишта, поменута дефиниција подразумева и шире тумачење, односно развој који је економски и социјално, а не само еколошки одржив (Јакшић, 2010, стр. 505). Сличан приступ има и ОЕЦД (2001, стр. 23) који истиче да:

„одржив развој подразумева баланс између економских, социјалних и еколошких циљева друштва ... интегришући их где год је то могуће кроз заједничке политике, односно прављење нагодбе где то није могуће“.

Такође, гледиште аутора рада је да одржив развој треба посматрати у ширем смислу и да га треба рашчланити на три поменута кључна стуба која се могу представити следећом сликом.

Слика 1. Три стуба одрживог развоја
Figure 1. Three Pillars of Sustainable Development

Данас не постоји консензус о значају одрживог развоја. Као што истиче Дрезнер (Dresner, 2008, стр. 2), постоји један значајан број економиста који сматрају да концепт одрживог развоја наноси велику штету економском расту и развоју, ограничавајући га и наносећи му прекомерне трошкове за заштиту окружења. Наиме, полазна претпоставка заговорника ове концепције је да заштита животне средине долази у сукоб са интересима привредног развоја – раста БДП-а, раста животног стандарда и пораста запослености. Стога се може сматрати потпуно валидним гледиште Бејкер (Baker, 2006, стр. 34), која истиче да је одржив развој у основи изазов класичном моделу развоја. Међутим, савремени свет све више показује да је класични модел развоја, усмерен на раст производње и раст потрошње природних ресурса, дошао до својих крајњих граница, то јест трошкови негативних екстерналија, које производе загађивање, исцрпљавање ресурса и нарушавање здравља, почињу надилазити користи које носи раст.

Разлог повећаног интереса за одржив развој треба тражити у чињеници да је последњих деценија убрзан развој у великој мери утицао на деградацију животне средине. Деградацији животне средине није допринео само индустријски развој, како се то обично погрешно сматра, већ и неке друге гране, нпр. попут пољопривреде. Тако, на пример у намери да помогне фармере, велики број земаља је увео пореско ослобађање за пестициде, заштитна средства и вештачка ђубрива. Оваква политика је у неким земљама довела до прекомерне употребе хемијских средстава, што је утицало на повећани степен угрожености животне средине (Димитријевић и Фабрис, 2010, стр. 356).

Економски раст може подстаћи еколошку одрживост и обрнуто. На пример, економски раст повећава расположиве ресурсе за заштиту окружења.³ Са друге стране, у загађеном окружењу постоје мањи здравствени проблеми и самим тим квалитетнија радна снага која може дати већи допринос економском развоју. Ови примери указују на међузависност економског раста, заштите животне средине и социјалних питања.

Последњих година „борба“ за одрживи развој се у великом броју земаља спроводи кроз измену законског оквира. Регулатива о заштити животне средине се први пут појављује тек у XX веку, али софистициранији облици заштите су присутни тек у последњих пар

³ Тако, на пример, приступ чистој води је значајно повећан са економски развојем у Источној Азији. Као што истиче Студија Светске банке (1999), проценат популације са приступом чистој води повећан је у Малезији са 71% у 1982. години на 89% у 1999. години, у Тајланду у истом периоду је повећан са 66% на 89%, док је у Индонезији повећан са 39% на 65%.

деценија. Овај прогрес у регулативи, који је глобално посматрано врло неравномеран, јесте у великој мери резултат повећане свести о значају заштите окружења, као и јачања еколошких покрета и организација. Ипак, регулатива сама по себи није довољна уколико не постоје добре политике и ефикасне институције. Ову хипотезу може потврдити и искуство Црне Горе, која је питање еколошке одрживости регулисала Уставом, Скупштинском декларацијом и већим бројем закона⁴, али се остварени резултати не могу оценити задовољавајућим.

Концепција одрживог развоја у Црној Гори има историју дугу две деценије. Она води порекло од Скупштинске декларације о еколошкој држави и одрживом развоју из 1991. године. Одређени елементи ове декларације су нашли потом место у Уставу, а пре пет година је донета и Национална стратегија одрживог развоја (НСОР). Овом стратегијом су предвиђена четири циља:

- Убрзање економског раста на основама одрживог раста,
- Смањење сиромаштва, заштита најугроженијих слојева, као и правичнија расподела користи од економског развоја,
- Очување животне средине и одрживо управљање природним ресурсима и
- Етички циљеви који се односе на спровођење принципа заједништва и солидарности, поштовање људских права и прелазак са централизованог одлучивања на координирано деловање и децентрализацију.

Из наведеног се може закључити да је друштвена свест у Црној Гори, макар декларативно, на високом нивоу. Да ли је тако и у пракси, биће размотрено у наставку текста, где ће предмет анализе бити еколошка компонента одрживог развоја.

ЕКОЛОШКА ОДРЖИВОСТ ЦРНЕ ГОРЕ

Црна Гора (ЦАНУ, 2010, стр. 49) је била једна од првих земаља у региону која је усвојила принцип заштите и унапређења животне средине, као интегрални део свог националног концепта развоја. Питање еколошке заштите се налази у Уставу, Декларацији о еколошкој држави Црној Гори, Националној стратегији одрживог развоја (НСОР), Закону о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине, Закону о стратешкој процјени утицаја на животну средину, Закону о заштити природе, Закону о животној средини, бројним међународним споразумима којима је Црна Гора приступила, итд. Такође, основана је и Агенција за заштиту животне средине.

⁴ Према подацима Агенције за заштиту животне средине (Жарић, 2011, стр. 12), проблематика заштите животне средине је регулисана са 23 закона.

И поред релативно развијеног регулаторног оквира, постоје делови територије који су у великој мери загађени, иако је већи део територије еколошки сачуван.

Црна Гора се карактерише са изузетним биодиверзитетом (табела 2) По степену шумовитости (54% територије државе се налази под шумама и шумским земљиштем) налази се у европском врху, одмах иза скандинавских земаља (Анђелић, 2010, стр. 184).

Табела 2. Број изабраних врста флоре и фауне у Црној Гори

Table 2. Number of selected species of flora and fauna in Montenegro

Група	Број врста регистрованих у Црној Гори
Гљиве	2000
Лишаји	284
Слатководне алге	> 1200
Морске алге	> 1500
Маховине	589
Васкуларне биљке	>3200
Морске рибе	> 400
Слатководне рибе	81
Шкољке	250-300
Копнени пужеви	300-400
Морски пужеви	400-500
Инсекти	25000
Птице	326
Сисари	>70
Гмизавци	38
Водоземци	18

Извор: Марић, и Ракочевић, према: Бурић, 2010, стр. 113–150.

На простору нешто мањем од 14.000 квадратних километара налази се највеће језеро на Балкану – Скадарско језеро, кањон реке Таре (други највећи кањон на свету), Бококоторски залив, планине са нетакнутом природом и бројним ледничким језерима. Национална мрежа заштићених подручја покрива 9,05% површине (Статистички годишњак, 2011, стр 12).⁵ Са друге стране, у њиховој непосредној близини налазе се и велики загађивачи.

⁵ Овај показатељ је испод европског просека, а у новије време није било проглашавања нових заштићених подручја (НСОР, 2007, стр. 34).

Развојни „бум” у последњих пет, шест година је донео велики притисак на биодиверзитет. Најзначајнији притисци на биодиверзитет се односе на прекомерно искоришћавање природних ресурса, интензиван и неуравнотежен развој појединих сектора, конверзија природних станишта у полуприродна и вештачка, загађење (отпадне воде, чврст отпад) и др. (НСОР, 2007, стр. 34). Последњих година биодиверзитет високо угрожавају и повећана урбанизација у уском појасу морске обале, нелегална и прекомерна сеча шума, неконтролисани лов и риболов, неконтролисано сакупљање јестивог и лековитог биља, гљива и шумских плодова, као и нелегална и прекомерна експлоатација шљунка из речних корита. Овоме треба додати и неадекватну заштиту од пожара, који сваке године уништавају станишта појединих врста.

О угрожености биодиверзитета најбоље сведочи чињеница како се током година повећавао број угрожених врста, односно број заштићених врста. Тако је, нпр. 1968. године, под заштитом било стављено само шест биљних врста, 1982. године под заштитом је било 52 биљне и 314 живоињских врста, да би данас под режимом заштите било 415 биљних и 430 животињских врста (Марић и Ракочевић, 2010, стр. 129). Ову хипотезу потврђује и извештај Међународног цenzуса птица мочварица за Скадарско језеро који је показао да се у десетогодишњем периоду (1996–2006) број јединки птица који презимљавају смањено са 250.000 на 35.000 јединки птица. Кључни изазов у заштити биодиверзитета представља решавање конфликта између очувања природе и економског развоја (НСОР, 2007, стр. 36).

Црну Гору карактерише прекомерна употреба појединих ресурса, пре свега водних и шумских. Међутим, ова прекомерна употреба није резултирала убрзаним развојем. Ову хипотезу су у свом раду потврдили Сакс и Вернер (Sachs & Werner, 1997), који су јасно показали да економије са високим рациом извоза природних ресурса према БДП-у имају тенденцију успореног раста.

Технологије које се примењују у Црној Гори карактерише висок степен загађења окружења. Овакве технологије са значајним негативним утицајима на животну технологију користе црна и обојена металургија, постројења за сагоревање угља (котларнице, термоелектране), металопрерађивачка индустрија и рударство, при чему се не води евиденција укупних емисија. У околини ових постројења животна средина је високо загађена и опасна за живот. Посебан проблем је што се ништа не предузима да се смањи емисија загађења и што се стиче утисак да је заборављена „Декларација о еколошкој држави“. Тако да данас можемо говорити о пет црних тачака које захтевају хитну санацију. У питању су локације око великих индустријских предузећа: КАП-а, Жељезаре, ТЕ Пљевља, Бродоградилшта Бијела и рудника Шупља стијена. Међутим, забрињава чињеница што је ква-

литет ваздуха лош на свим локацијама у Црној Гори на којима постоје мерења. На следећем графику је приказана концентрација честица пречника мањег од 10 μm (PM_{10}).

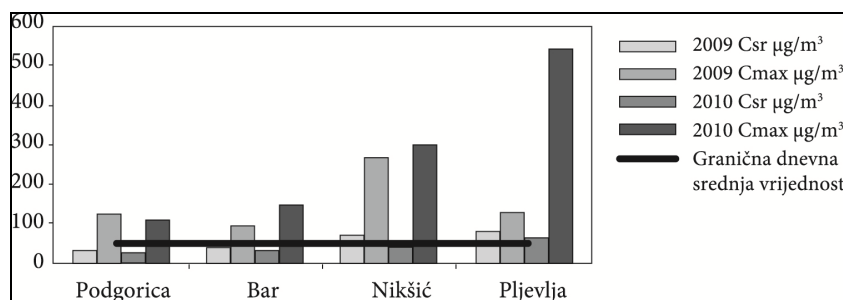

График 1. Кретање концентрације PM_{10}

Chart 1. Movement of PM_{10} Concentration

Извор: Агенција за заштиту животне средине, 2010.

Са графика се јасно види да су присутне повећане концентрације PM_{10} на свим мерним местима. У питању је загађење које се по препорукама Светске здравствене организације сматра изузетно штетним. Главни извори PM_{10} су производи индустрије, саобраћаја, али могу бити и резултат ложења у домаћинствима.

Испуштање комуналних и индустријских отпадних вода се најчешће врши без икаквих пречистача. Само 37% становништва Црне Горе испушта отпадне воде у јавну мрежу канализације (Бајковић, 2010, стр. 215). Додатни проблем представља и недостатак предтретмана индустријских отпадних вода које се испуштају у јавне канализационе системе и низак степен прикључености на канализационе системе. Ово има за последицу и загађење пијаћих извора воде, без обзира да ли су у питању реке или подземни извори. Резултати које је спровела Агенција за заштиту животне средине (2010, стр.13) током 2010. године су показали да 7,19% испитаних узорка хлорисане воде није задовољавало норму хигијенске исправности (најчешће због повећаног броја бактерија фекалног порекла), као и да 16,6% узорка није задовољавало прописана физичко-хемијска својства.

Такође, отпадне воде утичу и на загађење морског екосистема. Као индикатор загађености може послужити концентрација тешких метала у шкољкама (табела 3).

Табела 3. Концентрација тешких метала у шкољкама (mg/kg) у марту 2010. године

Table 3. Concentration of heavy metals in shells (mg/kg) in March 2010

Полутант/Локација	Солила	Бијела	Ораховац	Тиват
Cd	0,063	0,051	0,048	0,081
Hg	0,023	0,03	0,015	0,024
Cu	0,995	0,711	0,711	1,15
Ni	0,45	0,32	0,32	0,42
Zn	17,49	14,73	14,73	16,26
Cr	0,121	0,088	0,088	0,195
As	2,31	1,33	1,33	1,04

Напомена: није детектовано присуство олова и калаја
Извор: Агенција за заштиту животне средине, 2010.

Црна Гора има и проблем са управљањем свим врстама отпада. Постојећи систем прикупљања и одлагања отпада је такав да углавном не обезбеђује раздвајање и посебно поступање са различитим врстама отпада. Одлагање опасног отпада не задовољава минималне стандарде заштите животне средине (НСОР, 2007, стр. 47). Број депонија је недовољан, њихова просторна локација је неадекватна и најчешће угрожавају околину, то јест биодиверзитет. Процент рециклираног отпада је занемарљив. Стратешким мастер планом за управљање отпадом (2005) предвиђено је да се у област управљања отпадом до 2014. године инвестира око 120 милиона евра, али је већ сада извесно да због економске кризе тај план неће бити остварен.

Основни разлог несанкционисања крупних загађивача треба тражити у економским разлозима. Са изузетком ТЕ Пљевља, остала поменута предузећа већ годинама послују са озбиљним тешкоћама. У таквим условима постоји бојазан да би наметање пуних еколошких трошкова овим предузећима значило затварање за већину њих и „отварање“ социјалних проблема, имајући у виду да у овим предузећима ради велики број радника. На тај начин је у пракси дат примат заговорницима концепције да еколошка заштита представља превелики трошак за економију. Ипак, оваква политика је погрешна из више разлога. Прво она представља кршење позитивних прописа и може довести до ефекта „угледања“, то јест и да остала предузећа почну да крше законске прописе. Друго, цену овакве политике плаћају грађани који живе у околини ових предузћа. Треће, на овај начин се повећавају трошкови здравственом фонду у виду повећаних трошкова лечења.

Остали проблеми животне средине се односе на:

- прекомерну експлоатацију ресурса, као што су енергија, воде и шуме;
- све већи утицај саобраћаја – како друмског (незадовољавајући квалитет горива, стара возила, загушеност у великим градовима), тако и поморског (непостојање мера за решавање питања загађења које изазивају бродови/пловила) и
- проблеме са употребом земљишта и непланском градњом, при чему је непланска градња посебно изражена на локацијама које су атрактивне за развој туризма.

И на крају остаје питање и даље присутне ниске свести грађана Црне Горе о еколошкој одрживости. Можда о томе може најбоље сведочити чињеница да је током 2009. године Агенцији за заштиту животне средине по основу права на приступ слободним информацијама имала само 14 упита, а у 2010. години 36 (Агенција за заштиту животне средине, 2010, стр. 32).

Препоруке за унапређење стања

У циљу унапређења животне средине неопходно је предузети низ акција. Свакако приоритетан задатак представља побољшање учинака индустрије у односу на животну средину. Мере за остварење овог задатка се односе на доследну примену Закона о интегралном спречавању загађења, као и осталих законских прописа. Фискалном политиком је потребно додатно опорезовати загађиваче, односно обезбедити да порези рефлектују пуне социјалне трошкове производње. Такође, не треба се устручавати ни од затварања највећих загађивача уколико немају прописане филтере и пречистаче, као и формирати катастар највећих загађивача. У мери могућег пожељно је и стимулисати инвестирање у „чисте технологије“, повећање енергетске ефикасности и рационалније коришћење свих ресурса. Такође, треба подстицати коришћење обновљивих извора енергије, обезбедити прикупљање и еколошки третман свих врста отпадних вода, као и промовисати одрживу производњу и потрошњу. Истовремено потребно је започети са хитном санацијом неких најугроженијих локација, као што је околина Комбината алуминијума.

Потребно је проширити мрежу заштићених подручја и формирање институција одговорних за њихово управљање,⁶ имплементирати све препоруке из националне стратегије одрживог развоја, усаглашавање са законодавством ЕУ, као и успостављање адекватног програма мониторинга. Од великог значаја је да се израде посебни

⁶ Институције одговорне за управљање постоје само за националне паркове, док оне не постоје за остала заштићена подручја.

акциони планови за очување биодиверзитета на локалном нивоу, а мере заштите биодиверзитета укључити у секторске стратегије, законе и подзаконска акта. Потребно је урадити и националну класификацију станишта, као и инвентаризацију и картирање распрострањености врста, са посебним акцентом на ендемичне и заштићене врсте. У области шумарства потребно је континуирано спроводити мониторинг шума, потребно је интензивирати спровођење шумско-узгојних радова, као и очување и унапређење биолошке и пејзажне разноврсности шума. Пројекти за пошумљавање треба да буду тако конципирани да доприносе очувању биодиверзитета, производњи биомасе, спречавању ерозије тла, заштити земљишта и вода. Истовремено је потребно побољшати систем противпожарне заштите, нарочито када су у питању шуме и шумска земљишта.

Потребно је зауставити непланску градњу и даљу деградацију простора, нарочито у зони морског добра. У циљу заштите морског добра потребно је донети и план за управљање инцидентним загађењем са бродова.

Кључни проблем остаје слаб институционални капацитет, фрагментирани и понекад контрадикторни закони и њихово слабо поштовање у пракси. Потребно је и кадровски ојачати капацитете Агенције за заштиту животне средине. Неопходно је повећати финансирање заштите животне средине, јер се за заштиту животне средине троши мање од 0,1% БДП-а из јавних извора на (НСОР, 2007, стр. 23).

Такође, треба установити „чврсту” комуникацију надлежних органа и институција са привредним субјектима по питању њиховог укључивања, како у израду законских и подзаконских прописа, тако и у промовисање одрживог развоја. Треба подстицати социјални дијалог, друштвено-одговорно пословање, као и партнерство јавног и приватног сектора. Економска политика треба да промовише и обезбеди подстицаје за иновативне, конкурентне и еколошки ефикасне економске активности и иницијативе које почивају на основама одрживог развоја.

С обзиром на то да Црна Гора има велики број секторских стратегија (пољопривреда, енергетика, саобраћај и др.), потребно је питања еколошке одрживости интегрисати у ове стратегије, јер се оне њима најчешће не баве, а оне имају велики утицај на обликовање економске политике. Имајући у виду да је Национална стратегија одрживог развоја написана пре пет година, потребно је иновирати или урадити нову стратегију.

Црна Гора у развоју туризма, који представља једну од стратешких развојних грана, мора уважити компоненту еко-туризма. Према Квебешкој декларацији, еко-туризам укључује принципе одрживог туризма који се односе на економски, социјални и еколошки ас-

пект туризма (Honey, 2008, стр. 21). Нешто шири концепт одрживог туризма налазимо код Хала и Ричардса (Hall & Richards, 2003, стр. 6), који истичу да одрживи туризам подразумева економску, социјалну, еколошку, културолошку, политичку и менаџерску димензију. У случају Црне Горе управо овај шири приступ има велики значај, јер се стиче утисак да је у области туризма дошло до значајне деградације амбијента, као резултат непланске и прекомерне градње.

Потребно је отворити нове депоније и обратити пажњу на њихову адекватну регионалну распрострањеност. Потребно је санирати постојећа сметлишта и формирати службу за управљање опасним отпадом, као и изградњу депоније за опасни отпад. С обзиром на то да због малих количина посебних врста отпада, које се генеришу, не постоји економска оправданост изградње капацитета за обраду, потребно је формирати „рециклажна дворишта” у којима би се отпад привремено складиштио и потом кроз концесионе уговоре обезбедила његова обрада ван Црне Горе.

Просторно лоцирање значајних инфраструктурних објеката, чија се градња може очекивати у наредом периоду (путеви, водоводи, цеводи, депоније за отпад, акумулације воде и др.) не сме бити на уштрб очувања животне средине, нарочито када су у питању заштићена подручја. Пред одлуке о изградњи ових објеката, потребно је урадити анализу њихових еколошких утицаја.

Имајући у виду глобално загревање и климатске промене које оно носи, од великог значаја је и обезбеђење одређеног износа средстава за заштиту од природних катастрофа, које ће у будућности бити све чешће.⁷ Потреба је и подићи еколошку свест на виши ниво и прихватити еколошку одрживост и као колективну одговорност. На крају од великог значаја је унапређење, односно креирање еколошких показатеља тамо где они нису доступни.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да би се осигурао одржив развој једног друштва, неопходан је целовит приступ управљању сложеним друштвеним процесима и пажљиво балансирање економских и социјалних циљева везаних за очување животне средине и природних ресурса. Последњих година је присутна растућа свест на глобалном нивоу и интензивирани су напори за постизање одрживог развоја.

У Црној Гори се већ две деценије води рачуна о одрживом развоју, а Црна Гора је прва држава која је себе прогласила за „еколо-

⁷ Црну Гору су у последње две године погодила два велика таласа поплава, као и елементарне непогоде изазване снегом, које су довеле и до проглашења ванредног стања.

шку државу“. Ипак стиче се утисак да се концепција одрживог развоја више користи у програмским документима и стратегијама, него у практичном вођењу економске политике. О овоме сведоче и подаци о бројним „црним тачкама“ у еколошком смислу, као и загађености воде и ваздуха.

Иако је последњих година видан прогрес у очувању животне средине који се пре свега манифестовао у усвајању нових закона, ратификацији међународних конвенција, формирању Агенције за заштиту животне средине и повећању броја заштићених врста, потребно је још доста тога урадити у циљу постизања еколошке одрживости.

Као приоритетни задаци могли би се навести:

- Хитна санација угрожених локација,
- Санкционисање свих који крше законске прописе из домена екологије,
- Додатно опорезивање највећих загађивача,
- Подизање нивоа друштвене свести и укључивање приватног сектора по принципу јавно приватног партнерства,
- Проширити мрежу заштићених подручја и одредити њихове управљаче,
- Повећати мрежу депонија, степен рециклаже отпада и формирати депонију за опасне материје,
- Зауставити прекомерну урбанизацију уског појаса око морске обале,
- За све крупне инфраструктурне пројекте пре отпочињања њихове реализације урадити анализу њихових еколошких утицаја,
- Ојачати кадровске капацитете Агенције за заштиту животне средине и др.

Основна грешка из претходног периода је била у томе што је приоритет дат економском развоју на уштрб еколошке одрживости. Сада је крајње време да се такав однос промени, док још није прекасно.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенција за заштиту животне средине. (2010). *Репортер животне средине*. Подгорица.
- Анђелић, М. (2010). Шуме и шумарство Црне Горе. У М. Бурић (Прир.), *Животна средина и одржив развој* (151–197). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Baker, S. (2006). *Sustainable development*. New York: Routledge.
- Бурић, М. (Едс). 2010. *Црна Гора у XXI стољећу у ери конкуритивности – животна средина и одржив развој*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

- Влада Републике Србије. *Национална стратегија одрживог развоја*. <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-Republike-Srbije.pdf>.
- Влада Црне Горе. (2008). *Стратешки мастер план управљања отпадом*. Подгорица.
- Влада Црне Горе. 2007. *Национална стратегија одрживог развоја Црне Горе*. Подгорица.
- Димитријевић, Б. и Фабрис, Н. (2010). *Макроекономија*. Сремска Каменица: Едуконс Универзитет.
- Dresner, S. (2008). *The principles of sustainability*. London: Earthscan.
- Жарић, Ј. (2011). Законодавни оквир у Црној Гори. У: Распоповић, Д. (Ед.): *Економски и еколошки развој Црне Горе* (9–35). Подгорица: Агенција за заштиту животне средине.
- International Monetary Fund. (2002). *Fiscal dimension of sustainable development*. Pamphlet series, No. 54. Washington: IMF.
- Јакшић, М. (1999). *Развој економске мисли*. Београд: Економски факултет.
- Јакшић, М. (2010). *Одржив развој*. У *Економски речник* (vol. 2, str. 505). Београд: Економски факултет.
- Марић, Д. и Ракочевић, Ј. (2010). Биодиверзитет. У М. Бурић (Прир.), *Животна средина и одржив развој* (113–150). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Монстат. (2011). *Статистички годишњак*. Подгорица: Монстат.
- Organization for Economic Cooperation and Development. (2001). *The DAC guidelines—strategies for sustainable development: guidance for development cooperation*. Paris: OECD.
- Sachs, J. and Warner, A. (1997). *Natural resource abundance and economic growth*. NBER working paper W5398. Cambridge: NBER.
- Solow, R.M. (1974). Intergenerational Equity and Exhaustible Resources. *Review of Economic Studies*, 41 (4), 29–46.
- Hall, D. and Richards, G. (2006). *Tourism and sustainable community development*. New York: Routledge.
- Harris, J. et. al., (Eds.). (2001). *A Survey of sustainable development: social and economic dimensions*. Washington: Island Press.
- Honey, M. (2008). *Ecotourism and sustainable development*. Washington: Island Press.
- World Bank. (1999). *World development indicators*. Washington: World Bank.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future—from one earth to one world*. Washington: United Nations.
- World Economic Forum. (2011). *The travel and tourism competitiveness report 2011: beyond the downturn*. Geneva: WEF.

Nikola Fabris, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade

CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECOLOGY: CASE OF MONTENEGRO

Summary

In recent decades, the concept of sustainable development has been gaining more interest as a result of more frequent natural disasters and of the extensive damage the economic development has inflicted on the natural environment. It implies the balancing of economic, social, and ecological requirements with a view to ensuring the meeting of the present generation's needs without depriving future generations of their future needs. The concept of sustainable development contains three components: economic, ecological, and social component. This paper analyzes the ecological concept of sustainable development on the example of Montenegro.

The Montenegrin Parliament declared the Ecological State of Montenegro in 1991. The impression after two decades is that, despite the fact that the issue of ecological sustainability found its place in the Constitution, many laws, and ratified international conventions, it seems that Montenegro has still not made sufficient effort regarding this issue.

Despite relatively good ecological preservation, there are ecological black spots and deterioration in environmental preservation. The key problems are manifested through industrial pollution, excessive exploitation of natural resources, intensive and uneven development of some sectors (jeopardizing biodiversity), conversion of natural habitats into semi-natural and artificial ones, pollution (wastewater, solid waste), overwhelming urban development in the narrow coastal strip, and the like. The analysis of air, drinking water, and sea water (samples of shells) revealed pollution limit violations. Moreover, the public interest in environmental protection is not yet satisfactory.

It appears that the development boom was the factor that outweighed ecological sustainability in the past decade. Thus, the paper offers recommendations on activities in the upcoming period with a view to returning Montenegro back to the core principles of an ecological state in practice.

The key recommendations refer to literal implementation of all laws governing environmental protection, fiscal taxation of polluters, boost of investments in clean technologies, urgent recovery of the most endangered locations, integration of environmental issues in all sector strategies, construction of new landfills, waste recycling, as well as staff and technical capacity building in institutions in charge of environmental protection. An important course of action refers to the raising of public awareness on environmental protection, as well as to the promotion of public-private partnerships in this area.